

**РОЗВИТОК І ВИКОРИСТАННЯ ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ: ПОРІВНЯННЯ УМОВ В
УКРАЇНІ ТА БІЛОРУСІ**

За часів Радянського Союзу умови розвитку і використання людського капіталу були дещо нерівномірними відносно різних союзних республік. У найбільш вигідному становищі перебували Росія, Білорусь і Україна, хоча декларування засад формування людського капіталу гарантувало рівні умови доступу до освітянських програм, заходів і ресурсів з охорони здоров'я, забезпечення соціального захисту, тощо. З розпадом Радянського Союзу кожна з країн, що отимали незалежність, постали перед проблемами збереження людського капіталу, його розвитку і використання. За оцінками експертів, відмічається, що країни, які зберегли повний виробничий цикл і відносно самостійну виробничу і соціальну інфраструктуру, мають і спільні умови подальшого розвитку людського капіталу. Такі спільності є в Росії, Україні, Білорусі та Молдові. Означені країни, хоча векторно відрізняються за інтеграційними спрямуваннями і політичними прагненнями, однак становлять значний інтерес в рамках дослідження розвитку і використання людського капіталу.

Дослідження проблем формування, використання і розвитку людського капіталу, обчисленням його кількісних і якісних характеристик таких науковців, як Дж. Бернгард, М. Біллс, Л. Прітчет, Р. Кленов, Р. Барроу та ін., безумовно носять практичний характер. Однак порівняння розвитку людського капіталу є дещо узагальненим, бо ґрунтується на узагальненні зведених показників і не враховує спільності і відмінності умов, що спричинили такий стан розвитку людського капіталу. Тому, на нашу думку, доцільним є порівняння розвитку людського капіталу України з тими країнами, які мають такі спільності.

Метою статті є аналіз умов розвитку і використання людського капіталу України і Білорусі з виявленням спорідненості в тенденціях розвитку процесу накопичення, збереження і використання людського капіталу і встановлення напрямів розв'язання виявлених проблем.

Економічна трансформація України та Білорусі, так само як і інших країн СНД, відбувалася одночасно із розривом традиційних виробничих і торговельних зв'язків після розпаду Радянського Союзу у 1991 році. Україна зазнала істотного скорочення виробництва протягом перших років незалежності: так, в Україні протягом 1990-1999 рр. реальний ВВП скоротився на майже 60%. Економічне зростання в Білорусі відновилося уже в 1996 році, а в 2009 році рівень ВВП був вищий, ніж у 1990 році, на відміну від України [1].

Економічне зростання, що почалося у 2000 році, і загальне покращення рівня життя населення зумовили часткову зміну тенденцій, що були визначальними протягом перших років перехідного періоду. Доходи на душу населення (за паритетом купівельної спроможності) помітно відрізняються у країнах: так, у Білорусі цей показник сягає 10100 Євро, в Україні – 6000 Євро. У 2008 році ВВП на душу населення у Білорусі становив 36% від середнього показника для ЄС-27, в Україні – 24%. За різними оцінками, розмір тіньового сектору економіки у Білорусі та Україні значно перевищує аналогічні показники для нових членів ЄС: за оцінками місцевих експертів, частка тіньового сектору у ВВП сягає 32% в Україні і 15% у Білорусі, між тим міжнародні експерти (наприклад, Vuehn і Schneider) вказують значно вищі показники – понад 50% в обох країнах [2].

Сільське господарство є важливим сектором в Україні та Білорусі, водночас частка зайнятих у цьому секторі скорочувалась протягом кількох останніх років, натомість вона збільшувалась у секторі послуг: у 2008 році вона сягнула 62% в Україні і 64% у Білорусі.

В Україні рівні зайнятості та економічної активності стабільно зростали, починаючи з 2002 року; причому зростання було рівномірним серед чоловіків і жінок. У Білорусі рівень зайнятості відновив зростання лише у 2006 році, однак є досить високим і не відрізняється помітно від показників найбільш розвинутих “нових” членів ЄС, таких як Словенія чи Чехія.

Починаючи з середини 1990-х років, зростає важливість трудової міграції: за різними оцінками, кількість українців, що є трудовими мігрантами, коливається від 1 до 1,7 млн. Переважно це молоді чоловіки із сільських регіонів. Освітній рівень українських трудових мігрантів є нижчим порівняно з

попередніми хвилями міграції, і істотно нижчий порівняно із середнім рівнем освіти в країні. Перекази від трудових мігрантів, притік яких складає 7-11% ВВП, стали важливим джерелом доходу і сприяли зниженню рівня бідності в Україні. Водночас рівень закордонних переказів у Білорусі є порівняно низьким – 1%-6% ВВП у 2006 році. Для порівняння, частка переказів у ВВП Албанії складає 20%, Боснії і Герцеговині – 18%, Сербії – 10% [3].

Рівень безробіття в Україні та Білорусі, незалежно від методології підрахунку, ніколи не був таким же високим, як у багатьох країнах Західних Балкан, чи навіть у деяких країнах-членах ЄС.

В Україні і Білорусі рівень неактивного населення залишався стабільним, однак його структура зазнала змін: збільшилася частка недієздатних осіб та осіб, що доглядають за сім'єю чи житлом, більшість яких становлять відносно молоді жінки [4]. Жінки складають більш як 60% неактивного населення в Україні. Переважання жінок серед неактивного населення має місце і у Білорусі, основною причиною такої тенденції є догляд за сім'єю, а також недостатня кваліфікація. В обох країнах рівень безробіття скорочувався протягом 2000-2008 років (після стрімкого зростання протягом 1990-х років), і на кінець періоду становив 6,4% в Україні і 1,1% у Білорусі. Основною причиною таких низьких рівнів безробіття є повільне проведення структурних реформ, зменшення населення працездатного віку, масштабна еміграція, зростання тіньового сектору економіки. Високий рівень зайнятості у підсобних господарствах, які є буфером для робочої сили, вивільненої в інших секторах державного та колективного господарства, характерний для обох країн (таких осіб офіційно вважають зайнятими). Зайнятість у підсобних господарствах в Україні – це 42% від зайнятих у сільській місцевості та чверть від осіб пенсійного віку. Більшість самозайнятих займаються діяльністю, пов'язаною із підсобним господарством, через відсутність інших можливостей для роботи чи джерел доходу. Зайнятість у підсобному господарстві є головною причиною вищого рівня зайнятості / нижчого рівня безробіття у сільській місцевості порівняно з містами.

Білорусь і Україна серйозно потерпають від скорочення і старіння населення. Згідно з прогнозом ООН, що базується на припущеннях щодо рівня народжуваності, міграції та очікуваної тривалості життя, населення Білорусі та України може скоротитися протягом 2010-2030 років на 11% кожне [4].

Після здобуття незалежності обидві країни займалися реформуванням і модернізацією своїх систем освіти. Початкова і нижча середня освіта залишаються обов'язковими і безплатними, при цьому скорочено шкільний тиждень і подовжено тривалість обов'язкової освіти, дозволено створювати нові освітні установи. В Україні рівень охоплення середньою освітою – близько 58%, тоді як у Білорусі – 51%. Ці показники є помітно нижчими, ніж у нових членів ЄС, де вони сягають понад 90%.

Нинішня глобальна економічна і фінансова криза завдала різної шкоди економікам Білорусі та України: Білорусь постраждала менше, якщо вимірювати збитки скороченням реального ВВП. Білорусі вдалося уникнути рецесії завдяки експансивній фіскальній і монетарній політиці, спрямованій на стимулювання внутрішнього попиту, збільшення якого компенсувало падіння експорту. В Україні відносно нерозвинута структура економіки навпаки посилила негативні наслідки кризи. Між тим, багато соціальних проблем, які потребують вирішення, виникли через постсоціалістичну і аграрну трансформацію і не залежать від поточної економічної ситуації. Скорочення населення і його старіння, еміграція і несплата податків у тіньовій економіці зумовлюють поступове зниження доходів бюджету і є серйозними викликами для стабільності системи охорони здоров'я і пенсійної системи в обох країнах.

Основні характеристики систем соціального захисту Білорусь та Україна успадкували з радянських часів. Управління цими системами відбувається на державному рівні і є високоцентралізованим, доступ до соціального страхування мають лише особи, зайняті у формальному секторі економіки. Однак значна частина населення не має можливості отримати адекватний соціальний захист, особливо вразливі групи населення.

Протягом перехідного періоду Україна і Білорусь обрали для себе варіант змішаної системи державного соціального страхування (обов'язкове страхування) і соціальної допомоги (добровільне страхування). Схему страхування на випадок безробіття було запроваджено на початку 1990-х років. Однак рівень охоплення є низьким, тому схеми страхування на випадок безробіття в обох країнах не є ефективним інструментом для боротьби з бідністю.

Підтримка сімей була важливим аспектом соціальної політики на початку перехідного періоду, коли більшість країн запровадили універсальні готівкові трансферти сім'ям з дітьми для того, щоб пом'якшити вплив економічної рецесії. Однак із скороченням бюджетних доходів через економічне падіння протягом перших років перехідного періоду, системи соціальних виплат зазнали змін. У Білорусі та Україні схеми допомоги сім'ям включають допомогу при народженні дитини і різні види

субсидій, наприклад, виплати самотнім батькам, дітям-інвалідам, багатодітним сім'ям, чи дітям, інфікованим ВІЛ/СНІД. На додаток до виплат в обох країнах існує система соціальних привілеїв, успадкована з радянських часів: привілеї, права та гарантії отримують представники окремих професій, ветерани війни та жертви Чорнобильської аварії. Також в обох країнах особи з інвалідністю отримують пенсії та інші соціальні виплати, медичні послуги, пільги при сплаті податків чи пільги у натуральній формі. Інваліди все ще мають обмежений доступ до освіти та недостатню підтримку на ринку робочої сили.

Міжнародні організації і донори грають важливу роль у розвитку і підтримці систем соціального захисту, однак їх важливість відрізняється поміж країнами. Так, у Білорусі роль міжнародних організацій і донорів є обмеженою через небажання уряду отримувати іноземну гуманітарну і технічну допомогу. В Україні ж одним із найважливіших донорів є ЄС. Допомога включає управління міграцією і підтримку неприбуткових організацій, що надають послуги, а також посилення спроможності недержавних організацій надавати соціальні послуги разом із місцевими урядами. Більш як третина неурядових організацій, що надають соціальні послуги, залежать від міжнародних донорів.

Ситуація з бідністю в Україні й Білорусі є різною, причиною цього є відмінності в економічній ситуації і стабільності розвитку, економічній і соціальній політиці, і в нерівності доходів. Показники відносної бідності є дуже схожими: у Білорусі у 2008 році 12,5% населення отримувало дохід нижчий, ніж 60% від споживання домашніх господарств в еквіваленті на душу населення, в Україні – 13,2%. Однак в абсолютному вимірі відмінності є істотно більшими, економічна нерівність залишалась помітно вищою в Україні. Для порівняння стану абсолютної бідності у цих країнах, використано показник частки осіб, чиї витрати на споживання не перевищують 2,5 дол. за паритетом купівельної спроможності (ПКС) чи 5 дол. ПКС у день (цей показник використовує Світовий банк). В Україні 1% населення витрачають на споживання менш як 2,5 дол. ПКС, а 18% – менш як 5 дол. ПКС; у Білорусі, відповідно, 1% і 13% осіб.

Для аналізу ситуації з нерівністю та бідністю в Україні та Білорусі корисно порівняти її з деякими сусідніми країнами, що є членами ЄС. Абсолютні рівні бідності за критерієм 5 дол. ПКС в Естонії (18%) і Польщі (20%) є вищими, ніж у Білорусі, і приблизно на тому ж рівні, що в Україні. Рівень бідності у Румунії (45%) є значно вищим, ніж у Білорусі та Україні. Відносні рівні бідності в Білорусі та Україні є нижчими, ніж у ЄС (дані за 2007 рік): у Польщі він сягає 17%, у Румунії – 19%, у країнах Балтії – 19%-21% (ці показники є найвищими у ЄС). Однак показники не можна повністю порівнювати: в Україні і Білорусі вони базуються на даних про споживання, тоді як в ЄС – на даних про доходи.

Більш доречно порівнювати дані про нерівність. Коефіцієнти Gini доходів домашніх господарств у Польщі, Румунії та країнах Балтії є одними з найвищих у ЄС – на рівні 0,32-0,35. Коефіцієнт Gini у Білорусі становить 0,29, в Україні – 0,30 [4]. Отже відносна бідність може бути дещо нижчою у Білорусі та Україні, аніж у Румунії чи країнах Балтії.

Пенсійні системи України та Білорусі отримують фінансування переважно в рамках солідарної системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, пенсії при цьому частково залежать від зарплат та тривалості зайнятості. Головним ризиком для стабільності пенсійних систем є демографічні тенденції. Значна еміграція зменшує загальну робочу силу. Нині частка населення віком 65 років і більше складає 21% у Білорусі та 24% в Україні, що є нижчим від 25% у ЄС. Причиною цього є в першу чергу дуже низька очікувана тривалість життя. Зараз очікувана тривалість життя при народженні для чоловіків не перевищує 65 років. Середній показник по ЄС більш як на 10 років перевищує цей рівень, водночас очікувана тривалість життя коливається між 78 роками у Швеції і 65 роками в країнах Балтії.

Вік виходу на пенсію в Україні та Білорусі на даний час є одним з найнижчих у Європі: 55 років для жінок і 60 років для чоловіків, як і за радянських часів. У більшості європейських країн мінімальний вік виходу на пенсію становить 65 років для чоловіків і 60 чи 65 років для жінок. У країнах Балтії ці показники становлять 63 і 60 років відповідно.

У довгостроковій перспективі несприятливі демографічні тенденції є головною загрозою пенсійній системі. Рівень народжуваності скорочується із року в рік, що своєю чергою постійно збільшує співвідношення утриманців до активного населення. Поки що тривалість життя помітно не збільшилась. Однак як тільки стан здоров'я населення покращиться з економічним розвитком, стрімке зростання дефіцитів фондів соціального захисту є неминучим. Згідно з існуючими оцінками, збільшення віку виходу на пенсію на п'ять років дозволить подовжити період стабільності пенсійної системи приблизно на двадцять років.

Конституції України та Білорусі гарантують універсальний доступ до системи медичного обслуговування. Однак, на практиці, доступ до медичного обслуговування ускладнюється через часті випадки неофіційних платежів, які складають щонайменше 30-50% від загальних витрат на державне медичне обслуговування і компенсують низьку зарплатню працівників державних медичних закладів, що звичайно становить еквівалент 100-150 євро в місяць (такі неформальні платежі є також поширеними у багатьох країнах ЄС, переважно у нових членах, але також в Італії і Греції). Медичні послуги надають переважно в державних установах в обох країнах, хоча уже розпочалося створення мережі приватних медичних закладів, переважно у фармацевтиці і стоматології.

Якість медичних послуг є не завжди задовільною, хоча багато кількісних показників стану сектору охорони здоров'я виглядають непогано порівняно з міжнародними стандартами. Частково це відбувається через хронічно недостатнє фінансування державного сектору медичних послуг і недостатні інвестиції. Державні витрати на охорону здоров'я в Україні та Білорусі становлять близько 4% ВВП, тоді як у ЄС – 7%.

На стан здоров'я населення також впливає загальний нездоровий спосіб життя. Як наслідок, тривалість життя у Білорусі та Україні на 11-12 років нижча, ніж у Західній Європі; відмінності із новими членами ЄС є менш помітними.

Україна та Білорусь, що успадкували з часів Радянського Союзу однакові умови розвитку людського капіталу, на даний час мають і однакові проблеми його використання.

Незважаючи на те, що протягом останніх 20 років Україна та Білорусь пройшли період трансформації власних систем забезпечення формування і використання людського капіталу (відбулися реформи з соціального захисту населення, освітянська і пенсійна реформи, зазнала змін податкова сфера, векторне інтеграційне спрямування розвитку економік), спільною проблемою, що постає на шляху розвитку людського капіталу обох країн й досі залишається створення можливостей для нормального працевлаштування, зменшення бідності та соціальної ізоляції. Існує потреба у розробці політичних інструментів, які покращать доступ до освіти інвалідів, меншин і селян. Відсутні чи неправильно розроблені заходи з активного залучення вразливих груп населення на ринку робочої сили і їх реінтеграції.

Література

1. Найденов В. Украина и Белоруссия: две модели реформ / В. Найденов [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://russian.kiev.ua/archives/2006/0603/060315ec01.shtml>.
2. Михайленко М. Беларусь и Украина – уже в разных категориях / М. Михайленко // Еженедельник «Газета 2000». – 2008. – № 4 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://forum.hebrus.net/viewtopic.php?f=258&t=39693>.
3. Международная миграция и развитие : доклад Генерального секретаря ООН [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.un.org/russian/whatnew/docs/migration.htm>.
4. United Nations Research Institute for Social Development / Офіційний сайт ООН [Электронный ресурс]. – Режим доступа : [http://www.unrisd.org/80256B3C005BB128/\(httpProgrammeAreasForResearchHome\)/BFA13785EC135F568025718B003C5FA7?OpenDocument](http://www.unrisd.org/80256B3C005BB128/(httpProgrammeAreasForResearchHome)/BFA13785EC135F568025718B003C5FA7?OpenDocument).

332.13:338.46

*Білецька І.М., к.е.н, доцент,
Івано-Франківський інститут менеджменту
Тернопільського національного економічного університету*

**КЛАСТЕРИЗАЦІЯ ЯК ЧИННИК ПІДВИЩЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ
НА СВІТОВОМУ РИНКУ**

В останні роки на розвиток світової економіки деструктивно вплинули не тільки негативні ланцюгові перетворення, що стали наслідками світової економічної кризи, але й низка так званих «зовнішніх» причин економічної циклічності (природні катаклізми, політична нестабільність, громадянський неспокій), які зазвичай є мало непередбачуваними та неочікуваними. При цьому зростаюча роль останніх змушує часовий формат стратегічного прогнозування тенденцій світового економічного розвитку та зумовлює необхідність пошуку нових шляхів збереження існуючих та отримання додаткових конкурентних переваг кожною окремою національною економікою.

Ядром формування довгострокових конкурентних переваг на національному та регіональному рівнях, що визначає рівень міжнародної конкурентоспроможності держави, сьогодні є концепція